

הגאון הרב זלמן נחמיה גולדברג שליט"א

לאחר מסירת החומר לדפוס. נתקבלה במערכת תגובתו של הגאון הרב זלמן נחמיה גולדברג שליט"א למאמר 'החברה הדתית בישראל' – רקע חזון וסימני שאלה. מפאת חשיבות הדברים החלטנו להביאם כבר בגליון זה. חודתנו נחונה לרב על החיחסוחו המקיפה. ובטוחנו כי יש בכך תרומה לראיה רחבה ושלמה יותר על הנושא.

המערכת

*

לכבוד חברי המערכת של העלון "מספרא לסייפא"

רב תודות למע"כ על קבלת העלון וכמה עלונים מקדמת דנא. הנני בזה להביע רגשותי, שכמה פעמים נהנתי מחידושי תורה וביאורים בתנ"ך שנכתבו בעלונים. אכן, בל אוכל למנוע מלהודיע לכם, שמאמר אחד שנתפרסם בעלון האחרון, בשם "החברה הדתית בישראל" גרם לי עגמת נפש, שענין כזה, הכולל עובדות הסטוריות ודרכי הנהגה של כלל ישראל, שיש לדון בהם בכובד ראש ובעיון נמרץ, נכתב בצורה שטחית ביותר. הרמב"ם באגרותיו במאמר "קידוש ה'" כתב וזו לשונו:

"וממה שראוי שתדעהו, שהאדם - אין ראוי לו לדבר ולדרוש באזני העם עד שיחזור מה שרצונו לדבר פעם ופעמים ושלוש וארבע, וישנה אותו היטב, ואחר כך ידבר. וכן אמרו עליהם השלום (ב"ר כד) והביאו ראיה מלשון הכתוב 'אז ראה ויספרה הכינה וגם חקרה ואחר כך יאמר לאדם' (איוב, כ"ח, כ"ו). זה נאמר על מה שצריך לאדם לדבר בו בפיו, ואולם מה שיחוק האדם בידו ויכתבה על ספר ראוי שיחזירהו אלף פעמים. אילו יתכן זה, וזה האיש שלא עשה דבר מזה, אבל כתב אלו הענינים הנכבדים בטופס, ולא ראה לכתבם תחילה ולתקנם, מפני שהיה דברו אצלו בלי ספק בענין שלא היה צריך לחזור עליו, ומסרו ביד איש שישוט בו בכל עיר ובכל מדינה, והאפיל בס לבות בני אדם, שלח חושך ויחשיך. ועתה אתחיל לבאר גודל הטעות מה שנכשל בה העני הזה ומה שעשה בעצמו והוא לא ידע, ואין חשב לעשות טובה אחת וקנה רעות רבות שאינם כענין, והלך אחר לשון העט, וכו'". עכ"ל הרמב"ם.

לכן ראיתי לכתוב לכם השגות על דבריו, ואעיר רק על העובדות שכתב, ולי ידוע שאין הדבר כן, אך אתוכח אתו על מסקנת דבריו, שזה לענ"ד אין מקום לפרסם ברבים, ואני מוכן לדבר בדבר זה עם המעוניין. להלן אביא ציטוט מדבריו, ואכתוב על זה מה שנראה לענ"ד.

"בשנים הראשונות שלאחר הגלות עדיין ראה העם בצורה ריאלית את אפשרות החזרה לארץ ישראל והקמת מלכות ישראל מחדש. מרד בר כוכבא תקופה קצרה אחר החורבן מוכיחה שהרצון לחזור לעצמאות מדינית היה קיים ואף ריאלי. שכן. לא עבר זמן רב מאז החורבן". נראה, שהכותב לא למד ספר "דורות הראשונים". אילו למד היה יודע שהסיבות

למרד בר כוזיבא היו אחרות לגמרי, והן גזירות אנדרינוס שחיק טמיא על שמירת המצוות, ומטרת הרומאים להכחיד עם ישראל שלא יזכר, וכמו שהיתה מלחמת החשמונאים ביונים, שמטרתה היתה לאפשר לישראלים לקיים מצוות התורה. אכן, לא אאריך בזה, ומי שמעונין יעיין בפנים.

מסנכסל נסיון זה... החלה האמונה בנאולה ובביאת המשיח לעבור לפסים של נסים...
על רקע זה התרכז העם סביב לימוד התורה. שנעמדה על יחודו. והקדיש לה את כל כוחותיו ומאמציו בידעו. שהיא השומרת על עם ישראל בגלות העכורה. בושני מדברים כאלה, שידבר בסגנון משכילי, וכי שכח את מסירות נפשו של הלל הזקן שחי מאה שנה לפני חורבן הבית, וכי שכח את המסופר על רבן יוחנן בן זכאי במסכת סוכה (כ"ח): מימיו לא שח שיחת חולין, ולא הלך ד' אמות בלא תורה ובלא תפילין, ולא קדמו אדם בבית המדרש, לא שינת קבע ולא שינת עראי וכו' ולא אדם בבית המדרש ויצא, ולא מצאו אדם יושב ודומם אלא יושב ושונה וכו', ולא אמר הגיע עת לעמוד מבית המדרש חוץ מערבי פסחים (מפני עשית פסחיהם ומפני התינוקות שלא ישנו) וערבי יום הכפורים (שצריך לאכול מבעוד יום), וכן היה ר' אליעזר תלמידו נוהג אחריו, ע"כ. והנה גם ר' יוחנן בן זכאי ותלמידו ר' אליעזר חיו לפני החורבן, ור' אליעזר ור' יהושע הם שהוציאו את ר' יוחנן בן זכאי מירושלים בזמן המצור של אספסיינוס כמפורש פ' הנזיקין, ור"ע שהרגו הרומאים אחר המרד של כוזיבא לא הרגוהו על חלקו במרד, אלא על שהיה מקהיל קהילות ברבים ולימד תורה. אם כן, לדעת הכותב צריך לומר שגם הרומאים שינו דעתם מיד אחר המרד, והבינו שלימוד התורה היא השומרת על עם ישראל, ומכיון שרצו בהכחדתו גזרו שלא ללמד והרגו את רבי עקיבא, והבינו מה שהכותב לא מבין. צא ולמד ממה שאמרו בגמרא פסחים (כ"ו, א'): דתניא אמרו עליו על רבן יוחנן בן זכאי, שהיה יושב ודורש בצלו של היכל כל היום כולו (ההיכל גובהו מאה אמה וצלו הולך למרחוק מאד ברחוב שלפני הר הבית, ומתוך שרחוב גדול היה ומחזיק בני אדם הרבה היה דורש שם מפני החמה שאין לך בית מדרש מחזיק. רש"י).

ואביא מה שכתב החת"ס (אור"ח סימן ר"ח) במכתבו למהר"ץ חיות (בד"ה נחזור) וז"ל:
"והיוצא לנו מכתבי הקודש גם כן, דרך להכהן והלוי הדין וההוראה מסורה, ועליהם החובה מוטלת להורות לעם ד' בין דין לדין בין דם לדם, ולחתוך משפט צדק, ולהשקיט דברי ריבות שנפל ביניהם, ולהגיד להם דרך ד' והמעשה אשר יעשון בכל דבר תורה והלכה למעשה... משה רבינו אמר בברכתו על שבט לוי "יורו משפטיך ליעקב ותורתך לישראל" וכו', והכתוב מזכיר בכל עת חזון ודיבור אצל נביא, ותורה אצל כהן ולוי".

(כמו שאמרו שונאי ירמיה, בואו ונחשוב על ירמיה מחשבות כי לא תאבד תורה מכהן, וכוונתם שאין לחשוש שאם נהרוג את ירמיה הנביא שהיה כהן אם כן מי ילמד תורה. שהרי יש כהנים אחרים שילמדו תורה).
על זה ענה החת"ס:

"לא ידעתי מה רצה בזה בליקוטי המקראות הללו, והפשוט דהפסוק דיבר בהוה, כי כשישראל על אדמתם מלאים כל טוב, כל אחד פונה לכרמו ולזיתו, הבדיל הקב"ה שבט הנבחר והמציא להם פרנסתם בריוח בלי שום עבודה חרישה וקצירה, וכל שבט אין חלק אלא אחד משנים עשר, מה שמוציא האדמה דגן תירוש ויצהר, ואותו שבט הנבחר נוטל חלק העשירות דגן תירוש ויצהר בלי שום עמל ויגיעה,

כדי שיהיו פונים לעבודת ה'. ולהורות נתן, אף על גב דתרומת פירות לאו דאורייתא, מכל מקום סגי (לשבט הנבחר) בדגן תירוש ויצהר בריוח ותענוגים כלל לא ומשום הכי הטיל עליהם ההוראה. ושבט יששכר הפנויים גם כן על ידי שמצוי להם פרנסתם מזבולון, על כל ידעו בינה לעתים. אבל הוא הדין כל מי שעושה מלאכתו עראי ותורתו עיקר ומטיל על עצמו עול תורה ועול הציבור, ומסתפק מה שהציבור מזמינים לו פרנסתו, ואינו רודף אחר רהבים ושטי כסף, הן המה הכהנים הנגשים אל ד' בכל עת ובכל זמן ובכל מקום, מקטירים ומגישים לה' ריח ניחוח, יהיה ה' עם השופט. עכ"ל.

05/09/2018

והדברים מבוארים ברמב"ם סוף הלכות שמיטה ויובל (פרק י"ג, הל' י"ב):

"ולמה לא זכה לוי בנחלת ארץ ישראל ובביזתה עם אחיו, מפני שהובדל לעבוד את ה' לשרתו ולהורות דרכיו הישרים ומשפטיו הצדיקים לרבים, שנאמר 'יורו משפטיך ליעקב ותורתך לישראל'. לפיכך הובדלו מדרכי העולם: לא עורכין מלחמה כשאר ישראל, ולא נוחלין ולא זוכים לעצמם בכח גופן, אלא הם חיל השם, שנאמר: 'ברך ה' חילו', והוא ברוך הוא זכה להם, שנאמר: 'אני חלקך ונחלתך'. ולא שבט לוי בלבד, אלא כל איש ואיש מכל באי עולם אשר נדבה רוחו אותו והבינו מדעו להבדל לעמוד לפני ד', לשרתו ולעובדו לדעה את ה', והלך ישר כמו שעשהו אלוהים, ופרק מעל צוארו עול החשבונות הרבים אשר בקשו בני האדם, הרי זה נתקדש קדש קדשים, ויהיה ה' חלקו ונחלתו לעולם ולעולמי עולמים, ויזכה לו בעולם הזה דבר המספיק לו, כמו שזכה לכהנים ללוים. הרי דוד המלך אומר: 'ד' מנת חלקי וכוסי אתה תומך גורלי'. עכ"ל.

ונראה שדברים אלו מפורשים בתורה (דברים, י"ד, כב) "עשר תעשר את כל תבואת זרעך היוצא השדה שנה שנה ואכלת לפני ד' אלוהיך במקום אשר יבחר לשכן שמו שם מעשר דגנך תירושך ויצהרך ובכורות בקרך וצאנך למען תלמד ליראה את ה' אלוהיך כל הימים". ובספרי שם: גדול מעשר שני שמביא לידי מעשה, לפי שהיה עומד בירושלים עד שיאכל מעשר שני שלו, והיה רואה שכולם עוסקים במלאכת שמים ובעבודה, גם הוא היה מכוון ליראת שמיים ועוסק בתורה. ע"כ. הרי שטעם למה ציוותה תורה מצוות מע"ש, כדי שיהיה האדם מוכרח לגור בירושלים, והיה עוסק שם בתורה. ובחינוך כתב, שכל משפחה, היה מוכרח שאחד מהם יגור בירושלים עד שהיה גומר המעשר שהוא עשירית מהיבול. ואם היה במשפחה עשרה בני בית יוצא אחד מהם היה כמעט כל ימיו בירושלים ועוסק בתורה. ונראה שבזה מובן הטעם למה מתודים, שלא אכלתי מע"ש באוני ולא נתתי ממנו למת; ופירש הרמב"ם, שכל שקנה במע"ש דברים שאינם לאכילה ושתייה, זוהי נתינה למת. ונראה הטעם, שאם היה מותר לקנות חוץ מאכילה ושתייה, לא היה האדם נמצא בירושלים, אלא היה קונה בגדים או כסף וזהב ואבנים טובות וחוזר לביתו. לכן אמרה תורה, שיכול להוציא מעות מע"ש רק לחי היינו לאכילה ושתייה.

והרמב"ם, בהקדמה לפירוש המשנה כתב וז"ל:

"ואמרו 'אין לו להקב"ה בעולמו אלא ד' אמות של הלכה בלבד", והשב לבד לזה הדבר, שאם תסתכל אותו על פשוטו תמצאנו רחוק מן האמת, כאלו ארבע אמות של הלכה בלבד היא התכונה, הנדרשת ושאר החכמות והדעות מושלכת אחר

גוויו. ובזמן שם ועבר ואחריו, שלא היה שם הלכה, הנוכל לומר שאין להקב"ה חלק בעולם כלל. אבל אם תעיין עיון שכלי, תראה בו מן חכמות דבר פלא."

והאריך הרמב"ם מאד לבאר, ודבריו מתוקים מדבש. עיי"ש. ותוכן דבריו, שכל העולם נברא בשביל היחיד החכם העוסק במושכלות, וכל העולם נברא כדי שאותו חכם האחד יוכל להתקיים, ולפעמים בונה אדם ארמון גדול כליל יופי וכו', ואפשר שיהיה הארמון ההוא מזומן לאיש חסיד, יבוא באחרית הימים ויחסה יום אחד בצל קיר מן הקירות ההם, ויהיה לו סיבה להנצל מן המות, כמו שאמר איוב: "רשע יכון וצדיק ילבש", עכ"ל. ונראה שכל העולם העוסקים בשאר, אם מטרתם היא לעשות רצון קונם בזה, הרי הם משלימים תכלית הבריאה, ועליהם נאמר: "שמח זבולון בצאתך", והרב הירש ביאר, שידע האדם המקיים מצוות שעושה לתכלית הבריאה ברצון מה ששאר הברואין עושים בהכרח, ולכן לא נגדיר את זבולון כבדיעבד, אלא כך צריך לכתחילה בבריאה, שיהיה זבולון ויששכר.

"...תנועות משיחיות וכו' בעקבות כל זה הופסקו כמעט לחלוטין העיסוקים בענייני משיח כולל הלימודים התורניים הקשורים בהם." לא הרגשתי שבספרים שנתחברו אחר תנועות המשיחיות ישנם פחות לימוד תורניים מאשר ספרים שנתחברו לפני כן.

"...והאמונה התמימה על חזרה ניסית לארץ ע"י משיח שיופיע פתאום וללא מעשים בפועל שלנו. תפסה שכבות גדולות יותר ויותר בעם." אני לא מצאתי מי שלא האמין כך גם לפני שקמו התנועות המשיחיות, לא ברש"י סוכה (מ"א ד"ה: "אי נמי") שהמקדש העתיד שאנו מצפים בנוי ומשוכלל הוא יגלה ויבוא משמים שנאמר "מקדש ד' כוננו ידיך" וכן בתוספות (שם, ד"ה "אי נמי"), וגם הנביאים נבאו כך "כימי צאתך מארץ מצרים אראנו נפלאות", וירמיהו (כ"ג) ניבא, "לא יאמר עוד חי ה' אשר העלה בני ישראל מארץ מצרים כי אם חי ה' אשר העלה ואשר הביא את זרע בית ישראל מארץ צפון ומכל הארצות אשר הדחתי אותם". ואחר שנבאו הנביאים כך, למה לא יאמינו התמימים בזה, כמו שמאמינים בניסים שהיו במצרים?

"בעקבות תמורות שחלו באירופה במאות ה'18 וה'19 וכו' הגיעה החברה החרדית שמרנית לצומת דרכים שעליהם הייתה צריכה לתת פתרונות. כשבדרך כלל הפתרון האופייני היה הסתגרות בד' האמות וכו'. הופיעה תנועת ההשכלה אצל אומות העולם. די סהר מצאו היהודים בתוך תנועה זו וכו'. וכך החלו היהודים להפתח לחוכמות חיצוניות יהודים אלו קצו בחיי הקהילה היהודית וכו' והיהדות הרבנית באותו זמן לא נתנה תשובה וכו' זה היה הרקע לצמיחת התנועה הרפורמית." הכותב לא כתב מה לדעתו היתה צריכה להיות התשובה הנכונה של הרבנים החרדים, וכנראה שלא קרא מאמרו של מהר"ם שפירא מלובלין "פרשבורג - פראג" (פורסם ב"ספר היוכל למהר"ם שפירא", עמ' רמ"ט), מי הצליח יותר, החתם בפרשבורג או שי"ר (רפופורט) בפראג. ושמעתי שלפני השואה לא היה שומרי שבת בכל פראג חוץ ממשפחת סיני אדלר שאביו היה הספרן, והוא היה שומר שבת, ומכאן יש ללמוד מה התשובה הנכונה, וכן נהגו אבותינו בימי יוונים, שהעשירים התיוונו מיוסף בן טוביה ובניו, לעומת העניים שהם כלל ישראל.

"התנועה הרפורמית וכו' תופעה של יהודים שאינם שומרי תורה ומצוות. זן חדש של יהודים. בדרך כלל היתה דרך ההתמסדות עם בעיה זו סגירות והתכנסות לתוך ד' אמות בבחינת 'אני את נפשי הצלתי'. חוסר רצון ומוטבציה להתייחס ליהודים נסמך מהדרך. והתברלו מהם." אין הכותב יודע שהנהלת הקהילות שהיו בידי הרפורמים רדפו אחר

היהודים, שנשארו נאמנים לדת, ומנעו מהם לנהל חיים דתיים, בדומה למה שנהגו לפני המתייוונים שרדפו בחימה כל שומר תורה. אכן מאז שהצליח הרב הירש להקים קהילה נפרדת בפרנקפורט, מפחד שמא יעזבו רבים את הקהילה הכללית, הסכימו לאפשר לנהל חיים דתיים לחברה הקהילה שרצו בכך. ולכן היה דעת הרב מוירצבורג, שאין חובה במצב כזה לעזוב את הקהילה, ונתמנה רב חרדי גם בקהילה הכללית, והוא ד"ר מקס הורוויטל. ועיין מה שכתב האחיעזר במכתבו אליו. ולכן שמחה היהדות הרבנית, כלשונו של הכותב, שניתנה להם האפשרות להבדל ולחיות חייהם היהודיים בלי שילחצו אותם הריפורמים, וכך נהגו אבותינו בימי ממשלת הצדוקים וההורדוסים בבית שני, ששמחו כשלא נלחצו על ידי הרשעים, ולא שאפו ליותר מזה. ולפי השערתו, זו גם הסיבה שלא כמו קהילות נפרדות בפולניא בליטא וברוסיה, כיון שהמשכילים במדינות אלו אמנם נלחמו ביהודים, בעיקר בשדה החינוך, על ידי הלשנות. וכידוע, ישיבת וולז'ין נסגרה על ידי הלשנה על ידי פוליקב העשיר, שהיה נטל להשכלה, וכן על ידי הקמת בתי מדרש לרבנים בוויילנא וזיטומיר על ידי ממשלת הצאר שהלכה יד ביד עם המשכילים, ומטרתם הייתה לנצח את עם ישראל, ולכן גם גזרו גזירת חטיפת ילדים לצבא כידוע, והקמת בית מדרש לרבנים. אכלו שם טריפות וחללו שבת בפרהסיה ועוד מעשים רעים, עד שהממשלה עצמה הרגישה שסכנה גם לממשלת הצאר להשאיר את בית המדרש, אבל, לצערנו, הייתה לבית מדרש תוצאה הרסנית ביותר, בעיקר בוויילנא ופחות בזיטומיר; אבל לא התערבו בבחירת רבני עיר, ואף שבכל עיר היה הקהל חייב לשכור רב מטעם, אבל השפעתו על הציבור היתה מבוטלת, ולכן לא ראו כל כך צורך לחפש דרכים להבדל. אמנם ב"משיב דבר" נראה שהנצי"ב לא היתה דעתו נוחה בהבדלות.

"כסובן היו נסיונות להתמודד עם תופעה זו אך הם היו מעטים היו רש"ד הירש וצ"ל היה זה שיצר את שיטת 'תורה עם דרך ארץ'. ששילבה לימודים כלליים עם לימודים תורניים. אך. כאמור. התגובה האופיינית היתה 'חדש אסור מן התורה'. התבצרות קנאית בקהילות הישנות ושימור מנהגי לבוש: הכל על מנת לעצור את הסחף בחברה הדתית." אני מתפלא שהכותב מתעלם מכך שהלוחם הקנאי לקהילה נפרדת היה הרש"ר הירש זצ"ל, מה שלא היה לא בפולין ולא בליטא ורוסיה, ודעת הרב הירש לא היתה נוחה אפילו מהקהילות האורתודוקסיות בהונגריה. א"כ הוא הוא זה שהקים החומה וחוסר רצון ומוטיבציה להתייחס ליהודים שסטו מן הדרך, ולא שאר היהודים החרדים בארצות אחרות, שהיו יחד בקהילה אחת. בענין שיטת 'תורה ודרך ארץ' אכתוב כאן רק הענין והרקע ההסטורי של יהדות גרמניה, כפי שהוכיח בפרטות ואיכות הר"ר אהרון מרקוס ז"ל בספרו "חסידי זמוס", שרבני ערי מערב אירופה כמו פרנקפורט-המבורג הכולל ערי או"ה ומיץ פראג ודומיהן, כל הרבנים כמעט בלי יוצא מהכלל באו או מפולניא או מליטא רוסיה, וכן המלמדים והחזנים והסופרי סת"ם, וכמעט כל כלי הקודש באו לא מגרמניה, אלא מארצות הנ"ל, כמו הנובי, השג"א, רפאל המבורגר, הפנ"י, התומים, ומעולם היתה דרכם של יהודי גרמניה לעסוק במסחר בעיקר, וכן הדבר מתבאר מכתבי גליקל פון הומלען, ועיין בספר של מורינר ר' יעקב רוזנהיים המספר, שכשנתמנה הרב ש"ז ברויאר לרב בפרנקפורט, היה בדעתו לייסד שם ישיבה, אבל הקהילה התנגדה לזה, לכן שלחו אותו, את ר' יעקב רוזנהיים, שידבר בלימוד עם הרב ברויאר, וכך ישתכנע שאפשר להיות תלמיד חכם גם בלי ללמוד בישיבה. אבל הרב ברויאר לא רצה לדבר אתו, ולכן שיטת 'תורה עם דרך ארץ' היא בעצם דרך ארץ גרמניה משנים קדמוניות, אבל במדינת רוסיה פולין וליטא, מי שקורא את הספר "יון מצולה", סדר ודרך

לימוד שהיה נהוג בפולין ובליטא, היינו כל המקומות שנקראו ד' ארצות, ויראה איך שהועד ד' ארצות תקנו שכל קהילה, לפי גדלה ולפי הסכום שמשלמים מיסים, חייבים לכלכל כך וכך בחורים לומדי תורה, ועיין גם במאמרו של הרב יונה מרצבך זצ"ל (נ"ע השבטים), "עלה יונה", ה'תשמ"ט, עמ' שי"ד) שעם ישראל מחולק מימות עולם לשבטים, וכל שבט יש לו תפקיד בעם ישראל, ולכן הנהגתו שונה משבט אחר, ולכולם יעקב בירך, איש כברכת אשר בירך אותם. ויש שבט זבולון ויש שבט יששכר, וכן כל שאר השבטים, ואין לשאוף שכל עם ישראל ינהג בדרך אחת, אלא כל שבט להשאר בתפקידו. ובימינו אנו על כל מדינה להמשיך בדרכה. זה תוכן מאמרו של הרב מרצבך אני כותב מפי הזכרון, ולכן יתכן שאינו מדויק כל צרכו. ולפי זה, מה שחידש הרש"ר הוא בסידור החינוך והסברתו והשפעתו הנפלאה להחזיק ולקרב בדור השמד את עם ישראל, שישמרו ועוד יעלו בשמירת המצוות וידיעת התורה.

"מקסי התנועה הציונית היו בעיקר מן הציבור החילוני המשכיל. חלקם אף קרובים להתבוללות." איני יודע למה התעלם הכותב מתנועת "חובבי ציון" שהיתה בעיקר מרבנים גדולים כמו הנצי"ב והגר"ש מוהליבר ועוד רבנים; ואף שהצטרפו כמה מן המשכילים, וביניהם הלוחם הגדול ביהודים ללינבלום חברו של יל"ג, וחילוני כמו ד"ר פינסקער, הם לא היו העיקר, וכן עיקר הכסף בא מקערות צדקה שמקימים בערב יום כיפור.

"על רקע זה קמה בשנות 1912 תנועת אגודת ישראל אחר מסאפייני תנועה זו היה העיקרון שהרבנים וגדולי תורה (מועצת גדולי תורה) הם המתווים את פעולתה של המפלגה. הקמת מועצת גדולי התורה. מעולם כך היה, שהרבנים התוו דרכם של כל עיר, והחידוש היה שהרבנים מהרבה ערים ומדינות יתאספו יחד. אמנם הוחלט שהדינים שנהגו מקדמת דנא בכל עיר ומדינה ישארו על פסקי הרבנים של הערים, ולכן הקהילות בפולין ליטא ורוסיה נשארו קהילות לא נפרדות, ואילו קהילת אשכנז והונגריה המשיכו בקהילות נפרדות. זה גם הטעם שהרבה רבני הונגריה לא הצטרפו לאגודה, בגלל שחששו שלא יכניסו שם רבנים מקהלות לא נפרדות (בעלי סטטוס קוו) וכל מה שהחליטו רבני מועצת גדולי התורה היה בשאלות כלליות שאינם נוגעות לחיי יום של כל קהילה וקהילה וכן בעיקר לעזור לכל קהילה הזקוקה לעזרה, הן חומרית והן מוסרית, ולתת גיבוי של כל הרבנים לענין זה. לכן מה שהכותב מצייר כאילו מועצת גדולי התורה חידשה לפסוק בדברים שעד ימיהם לא פסקו הרבנים, הוא מגוחך. וכי בזמן הקדום כל גזירה ומאורע לא עסקו בהם רבנים!! וכי כל אסיפות הרבנים ברוסיה הצארית לא עסקו בזה!! עיין אגרות הרש"ב ויראה וכי הנוב"י לא היה מרואי פני המלכה מריה טרזיה!! וכי החת"ס לא ענה לשרי המלוכה, כמו שמלא בספריו!! וכי רבני הונגריה לא התקבלו אצל פרנץ יוזף, והם אחד עשר רבנים ובראשם מהר"י אסד והכתב סופר!! וכי בימי הבינים לא הרבנים התווכחו ודברו עם המלכים, הדוכסים והכומרים!!

"בעזרת מושג זה (דעת תורה) הורו רבני התקופה לעדתם לנתק סגנון עם אותם נשטו מן הדרך: לא להשתתף איתם בבנין הארץ ומסילא לחזק את העשירות לבנות את החומות מפני השפעות ההרסניות מבחוץ." חבל שהכותב לא כתב, מה היו הרבנים מורים בשאלה זו, אם לא היה המושג "דעת תורה". הרי אם מותר להתחבר עם רשעים, זוהי שאלה הלכתית. עיין "שערי תשובה" לרבינו יונה מה שפסק בזה, אף שלא היה במועצת גדולי התורה. ועיין תשובה אחיעזר להרב הורביץ. ואדרבה עיקר האוסרים היו רבני גרמניה והונגריה, שהקימו קהילות נפרדות. ועיין בספר "נדחי ישראל" של החפץ חיים מה שהאריך.

"בעקבות דרך זו נשארו רבים באירופה עד לכיבוש הנאצי ונפלו קרבנות לסבך הנוראי". דברים אלו, היה מקום לאומרים אילו בדרך הטבע היתה ארץ ישראל בטוחה להנצל בה מגזירת היטלר ימ"ש יותר משאר ארצות. וכל מי שיש קצת הבנה מבין, שבארץ ישראל לא היה שום צד בדרך [הטבע] להינצל מלהכבש על ידי היטלר יותר משאר ארצות שכבש. ואני עד ראיה, שהיטלר ימ"ש עמד סמוך לארץ פעמיים. פעם בשנת ת"ש, אחר שצרפת נכנעה לאותו רשע, נעשו סוריה ולבנון ארצות בעלי ברית גרמניה, וכבר היו שמועות שצנחנים של האויב נחתו במטולה. בפעם השנייה עמד רומל בשערי אלכסנדריה, אחר שכבר עבר את אל-עלמין וכל ארצות אפריקה לוב טוברוק, והאנגלים כבר ארזו חפציהם לעזוב הארץ. זה היה בחודש תמוז תש"ב, ורק בדרך נס הצליחו האנגלים, מונטגומרי בראשם, להדוף את רומל. ואיך בר דעת יכול לומר שארץ ישראל היתה בטוחה בדרך הטבע יותר מרוסיה וליטא, וק"ו הונגריה. ואזרבה הרבה בעלי דעת חשבו שליטא היא מקום פחות מסוכן, וגורל ליטא יהיה כגורל שווייץ או פילנד, ששם ניצלו היהודים; או שכולם הניחו שאין מקום שהיטלר יפתח חזית שניה וילחם גם עם רוסיה, שזה היה טעותו הגדולה של היטלר ימ"ש. ואם לא היה טועה היה בודאי כובש את אנגליה וכל המזרח התיכון, ולא היה כובש את רוסיה ומחצית פולין וליטא, ואם ח"ו היה מצליח לכבוש ארץ ישראל, הסיכויים שישאר יהודי אחד היו פחותים מכל מדינה אחרת, אחר שהמופתי היה בעל העיצה להיטלר. ואם נבוא לטעון, מ"מ סוף סוף ניצלו בארץ ישראל, ואילו הלכו בדרך אחרת היו ניצולים, הרי זה דומה כאילו היינו טוענים, למה לא קבלו הצעת אוגנדה, שאילו קבלו היה אולי כמה מדינת יהודים לפני השואה, והיו יכולים להציל. וביותר שכל הענין לעלות לארץ ישראל לפי האמת, אם נבוא לחשבון סך הכל, היה המנדט עד השואה עשרים שנה, ובשנתיים האחרונות היה קיים ה"ספר הלבן", וכבר לא היו יכולים לעלות לארץ. ובשמונה עשר שנים הנותרות היו שנים רבות שלא יכלו לעלות אלא עשירים שהיה להם אלף לירות. והרבה שנים שהציונים ברוב טפשותם פעלו, שלא תינתן רשות לעלות רק לחלוצים, ו"אגודת ישראל" לא קבלה סרטפיקטים רק ששה אחוז. והיתה תקופה שלרבנות הראשית היה אפשרות לעלות, אם הרב קוק היה מאשר שהעולה רב, וכך עלינו אנחנו בסרטפיקט מהרב קוק זצ"ל. ושמעתי מאדם נאמן, שגרינבוים הלשין על הרבנים שמשקרים, ומאשרים גם למי שאינו רב, ובאמת כך היה, שאשרו לכמה שלא היו רבנים. ועיין בספר שחיבר ידידי ר' דניאל סרקיס ז"ל, שהיה ראש הקהילה העברית בתל-אביב ומראשי המזרחי, מה שמתרעם בחוזק על הנהלת הסוכנות, שפועלת נגד העליה. ובסך הכל היו כמה שנים [בלבד] בהן, אילו היו הרבנים בפולין מעוררים לעליה, היו עולים יותר. ולפי השערתי לא היה מספר רב, אם נקח בחשבון, שהיו כמה שנים של משבר גדול בארץ, והיו הרבה מחוסרי עבודה. ואם הטענה על הרבנים, שלא ניחנו ברוח הקודש להזהיר העם לעלות לארץ ישראל, כל זה טענה אם נקבל שעוון חו"ל גרם לשואה, אבל לפי אמונת היהודים, השואה כתובה בתורה "ואכלה אתכם ארץ העמים", ובגמ' מכות (כ"ד): "אמר רב מסתפינא מהאי קרא ואכלה אתכם ארץ העמים. מתקיף לה מר זוטרא דילמא כאכילת קישואין ודילועין"ץ ושמעתי מאבי זצ"ל, שפירש שדרך קישואין ודילועין שמשאירים קצת שדות שאין אוכלין אותם, אלא משאירים אותם עד שגדלים הרבה, כדי שיהיה זרע להזריע שיצמחו קישואים ודילועין. וזה כוונת מר זוטרא שישארו קצת ישראל שמהם יצמחו עם. ובעוונותינו נתקיים פחד רב, ותשובת מר זוטרא שנשארו קצת במטרה שלא יאבד שם ישראל, ותהיה מהם תקוה לאחריתם; וכבר נבאו את השואה החכם ר' מאיר שמחה בספר "משך חכמה" שנדפס בשנת תרפ"ז, וזה שש שנים לפני עלות היטלר, והדברים נכתבו עוד הרבה שנים לפני כן, ואעתיק לשונו פרשת בחוקותי:

"אחר העושה מצאה עצמה היהדות החרדית כמצב קשה וכמעט נואש. כמעט כל מרכזי התורה הראשיים הושמדו. ההנהגה התורנית מטה על קידוש השם. וצבור זה עמד בפני סימני שאלה... אך אז באה הישועה באופן פרדוכסלי דווקא מהחברה המערבית החילונית שהחרדים כל כך התנגדו לה." כיהודי מאמין בהקב"ה, בתורתו ובביאת המשיח, אני מאמין שלא באופן פרדוכסלי קרה הדבר הזה, אלא בהשגחת הקב"ה, שעם ישראל ייבנה מחדש. וכמו באכילת קישואים ודילועים, שהבאנו לעיל, הניח קצת עומק הגלות בכמה ארצות, שמזה יפריה וירבה עם ישראל. ואם נבוא חשבון [לברר] באם בסך הכל היה טוב לישראל תנועת ההשכלה בעמים, אין ספק שתנועה זו היתה גרועה וקשה לעם ישראל אלפי פעמים יותר מכל הגזירות שהיו לעם ישראל בימים הקדומים ובימי הביניים, שתנועת השכלה ופילוסופיה הולידו את הנציזם והקומוניזם, כגון ניטשה ומרקס ימ"ש. לכן עדיין אין עלינו חובה לשבח את תנועת ההשכלה, מחמת שעם ישראל זכה קצת למנוחה, אלא יש להודות להקב"ה על זה, ולבקש על העתיד שיוסיף בחסדו לתת לנו גאולה שלימה.

"מעולם לא היה בעם ישראל מצב דומה מבחינת הכושר ללמוד תורה בתנאים נוחים דוגמת הקיימים במדינת ישראל (החילונית...)". אני לא הייתי מגדיר את מדינת ישראל כחילונית, אלא כמדינה משותפת לחילונים, דתיים ואנשים תמימים. ועדיין לא הוברר לי שהחלק הדתי מקבל באופן יחסי יותר מהחלק החילוני, ואני אפילו חושש שהדבר הוא להיפך, וזה יש לברר על ידי עשיית חשבון, שאין מקום כאן לברר אותו. כן יש לעיין, מאחר שרוב תושבי ישראל החילונים, רובם נעשו חילונים על ידי כפיה ממפלגת מפא"י ובעיקר "השומר הצעיר", למי שלא שכח את ילדי טהרן ועלית התמנים וגזירת פאותיהם וילדי מרוקו, ואכזריותם של השלטונות שלא נתנו זכות לעבודה, אלא למי שרשם את בנו לבית ספר שמלמדים שם כפירה בעיקר, ומי שרשם בנו לבית ספר, לא רק לת"ת ולא רק לחינוך עצמאי, אלא לבית ספר ממלכתי דתי, היה עלול למות מחוסר עבודה. כי זה ידוע ואני עצמי זוכר את זה. לאור זה השכל מחייב שכדי לתקן קצת את העוול שהיה, יש להעדיף את החינוך החרדי.

"דוקא אנחנו נשחרתנו על דגלנו את הסיסמה 'עם הפנים לכלל ישראל' וכו' דוקא אנחנו צריכים להיות ראש חץ נגד כפית חקים דתיים על ציבור שאינו חפץ בהם. לא קשה לשים לב לנוק שגורמים חוקים אלו וכו'". עד כמה שאני זוכר משנים רבות, עוד מזמן הקמת המדינה, מפלגת המזרחי היא זאת שביקשה והפעילה כל כוחה להעביר חוקים דתיים, ודוקא החרדים לא פעלו כמעט למען חוקים אלו, רק פעלה לבטל חוקים פוגעים ביהדות החרדית, כמו נתוחי מתים וגיוס בנות. וכל שכן הדוגלים בהתבדלות והקמת קהלות נפרדות, שהם אינם מעוניינים כלל שיהיו חוקים דתיים, כידוע מיוצאי הונגריה.

"החברה החרדית מטבעה מציעה בדרך כלל רק אלטרנטיבה אחת והיא הכיוון התורני ודרך זו מוצעת כמעט כולם". לפי מה שאני יודע, ר' יהושע ליב דיסקין הקים בית יתומים בירושלים ושם למדו מחצית היום מלאכה כמו נגרות וכדומה, לכן מה שקבע הכותב אינו מדויק, ויש בזה להאריך, אבל לא ניתן במקום זה לעסוק בזה.

דף תיקונים והוספות

אוצר החכמה

מפאת דוחק הזמן בו הוספה תגובת הגאון הרב זלמן נחמיה גולדברג שליט"א, נפלו בה שיבושי דפוס אחדים, למרות מאמצינו, ואנו מתנצלים על כך. להלן תיקונים, וכן הוספות אחדות.

עמ'	שורה	במקום:	צ"ל:
176	3 מלמטה	אך אתווכח	אך לא אתווכח
179	2 מלמטה	היה	היו
180	10 מלמעלה	לחברה	לחברי
180	10 מלמעלה	היה	היתה
180	11 מלמעלה	הורביטל	הורביץ (מרקוס)
180	17 מלמעלה	הלשנות.	הלשנות, [אך לא מעבר לכך - המערכת].
180	18 מלמעלה	נטל	נוטה
180	22 מלמעלה	בית המדרש, אבל,	בית המדרש.
180	24 מלמעלה	מטעם, אבל השפעתו	מטעם, השפעתו
180	2 מלמטה	הנובי'	הנוב"י
181	7 מלמעלה	ויראה	יראה
181	8 מלמטה	שאינם	שאינן
181	4 מלמטה	עיין... ויראה	(יעיין... ויראה)
182	20 מלמעלה	שזה היה	שזו היתה
182	25 מלמעלה	היה	היתה
182	28 מלמעלה	שמונה עשר	שמונה עשרה
182	31 מלמעלה	היה	הייתה
182	2 מלמטה	ניחוו	ניחנו
183	2 מלמעלה	ודילועין"ץ	ודילועין".
183	3 מלמטה	מזאה	מזא"ה
184	16 מלמעלה	מרקט	מרקס

איגרתו של ה"אחיעזר" הנזכרת בעמ' 180 ו-182 נדפסה בתחילת "ספר הזכרון לגר"י ויינברג זצ"ל", ירושלים תש"ל, כ"מכתב בענין הקהילות בגרמניה".
כתבי גליקל פון הומלען הנזכרים בעמוד 181 הם ספרי זכרונות של הכותבת בגרמניה במאה ה-19. (ראה אנציקלופדיה עברית ערך: גליקל).